

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Фізико-математичний факультет

Лабораторна робота № 3-3

**ВИВЧЕННЯ ФРАУНГОФЕРОВОЇ ДИФРАКЦІЇ
СВІТЛА НА ЩІЛИНІ ТА ГРАТЦІ**

Виконана студ. групи _____

Київ-2025

Лабораторна робота № 3-3

Вивчення фраунгоферової дифракції світла на щілині та ґратці

Мета роботи: експериментально вивчити залежність інтенсивності світла від кутів дифракції, визначити довжину хвилі випромінювання.

Короткі теоретичні відомості

1. Дифракція плоскої монохроматичної хвилі на щілині

Якщо на довгу вузьку щілину нормально падає плоска монохроматична хвиля, то розподіл інтенсивності світла на екрані залежно від відстані до центра щілини задається функцією:

$$I(\varphi) = I_0 \left(\frac{\sin(\pi b \lambda^{-1} \sin \varphi)}{\pi b \lambda^{-1} \sin \varphi} \right)^2, \quad (3.1)$$

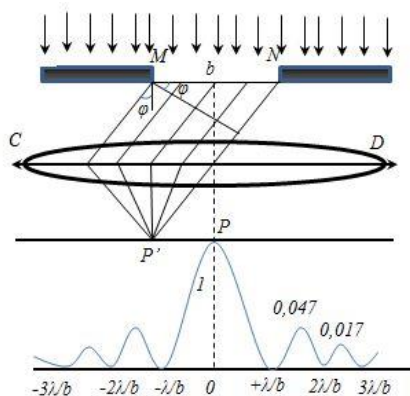

Рис. 3.1

графік якої представлений на рис. (3.1). У формулі (3.1) I_0 – інтенсивність хвилі, що падає, λ – довжина хвилі, b – ширина щілини.

У розподілі можна виділити центральний максимум при $\varphi = 0$ та ряд побічних максимумів, напрямки на які залежно від кута φ відхилення променів знаходиться за умовою:

$$b \sin \varphi = \pm (2n + 1) \frac{\lambda}{2},$$

або для малих кутів:

$$b\varphi \approx \pm (2n + 1) \frac{\lambda}{2}, \quad (3.2)$$

де $n = 1, 2, 3, \dots$

Умова спостереження мінімумів, що розділяють максимуми:

$$b \sin \varphi = \pm n\lambda,$$

або для малих кутів:

$$b\varphi = \pm n\lambda. \quad (3.3)$$

З умов екстремумів виходить, що зменшення ширини щілини призводить до збільшення відстані між мінімумами, тобто до розширення дифракційної картини.

Якщо $b = \lambda$, то центральний максимум розпливається на весь екран ($\varphi_{\min} = \text{srсsin } 1$) і подальше зменшення b позбавлено сенсу у зв'язку із зникненням структури дифракційної картині. Збільшення ширини щілини призводить до звуження дифракційної картини. Максимально припустима ширина щілини $b_{\max}$ визначається роздільною здатністю ока. Прирівнюючи кутове положення першого

мінімуму найменшій роздільній здатності ока (у кутових одиницях) $\lambda/b_{\max} \approx 10^{-3}$, бачимо, що $b_{\max} \approx 10^3 \lambda$. Таким чином, під час спостереження дифракції світла на щілині її ширина повинна знаходитись у межах $\lambda \leq b \leq 10^3 \lambda$ (наприклад, для видимого світла $0,5 \leq b \leq 500$ мкм). Аналіз виразу (3.1) пояснює й інші особливості дифракційної картини [див. 1, §129].

2. Дифракція плоскої монохроматичної хвилі на ґратці

У науці та техніці широко використовується дифракція світла на системі паралельних, розташованих на однаковій відстані щілинах, так званій дифракційній ґратці (решітці).

Якщо на ґратку нормально падає монохроматичне світло (рис. 3.2), то розподіл інтенсивності світла описується функцією

$$I = I_0 \frac{\sin^2\left(\frac{\pi b}{\lambda} \sin \varphi\right)}{\left(\frac{\pi b}{\lambda} \sin \varphi\right)^2} \cdot \frac{\sin^2\left(\frac{N \pi d}{\lambda} \sin \varphi\right)}{\sin^2\left(\frac{\pi d}{\lambda} \sin \varphi\right)}, \quad (3.4)$$

графік якої схематично представлений на рис. 3.3. Спостереження ведуться на екрані Р, розміщеному у фокальній площині лінзи Л (рис.3.2).

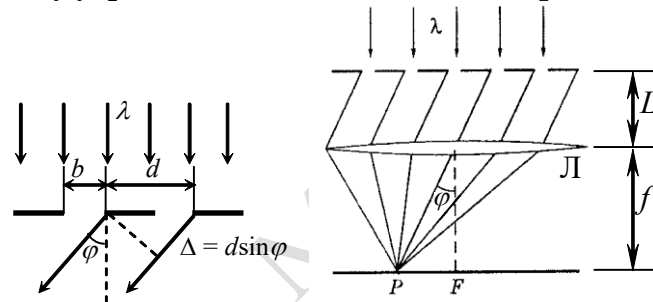

Рис. 3.2

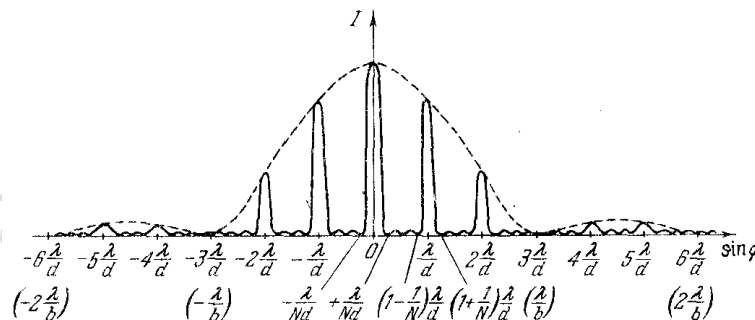

Рис. 3.3

Умова спостереження головних максимумів інтенсивності має вигляд

$$d \sin \varphi_m = \pm m \lambda, \quad m = 0, 1, 2, \dots, \quad (3.5)$$

де d – період дифракційної ґратки, який дорівнює сумі ширини прозорої та непрозорої частин (див. рис. 3.2).

Опис експериментальної установки та методика вимірювань

Схема експериментальної установки показана на рис. 3.4. Джерелом світла у даній роботі є He-Ne лазер 1, що генерує практично плоску монохроматичну хвилю у червоній ділянці спектра. Світлова хвиля направляєється на розсуну щілину 2 перпендикулярно до її площини. Щілина має мікрогвинт, за допомогою якого можна встановлювати потрібну ширину.

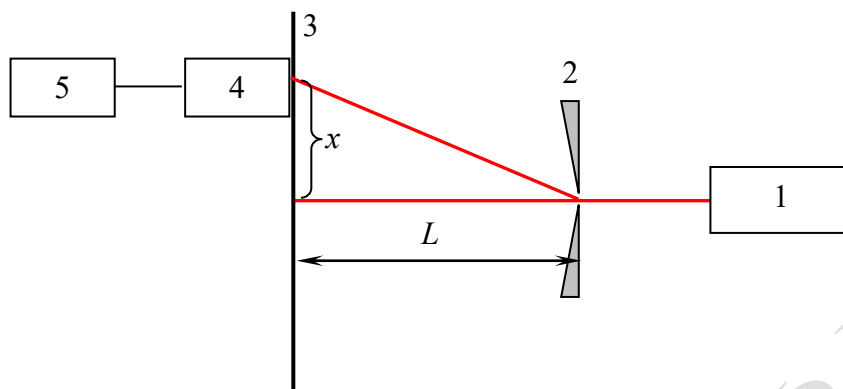

Рис. 3.4

Дифракційна картина спостерігається на екрані 3. У площині екрана можна зміщувати фотоприймач 4 з малим вхідним отвором. Сигнал із фотоприймача (фотоприймачем є фотодіод), пропорційний середній інтенсивності світла, що пройшло крізь вхідний отвір, після підсилення вимірюється вольтметром 5,

Якщо підібрати ширину щілини 2 так, щоб ширина дифракційного максимуму була набагато більшою за розмір вхідного отвору фотоприймача, то за допомогою такої експериментальної установки можна достатньо точно виміряти розподіл інтенсивності $I(\varphi)$ пучка, що дифрагував і, відповідно, експериментально перевірити вираз (3.1).

Для спостереження дифракції на ґратці її ставлять на місце щілини.

УВАГА! Категорично забороняється спостерігати світловий пучок, направлений безпосередньо від лазера на око або після його відбивання дзеркальною поверхнею, тому що це є небезпечним для зору. Лазерний пучок можна спостерігати лише розсіяним на не дзеркальних поверхнях (аркуш паперу тощо).

Порядок виконання роботи

Завдання 1

1. Увімкнути установку, за інструкцією на робочому місці.
2. Встановити закриту щілину у центрі лазерного пучка. Повільно обертаючи мікрометричний гвинт, зафіксувати появу дифракційної картини (рожева смуга на екрані). Записати значення $b_{\min}$. Продовжуючи збільшувати ширину щілини, спостерігати за звуженням дифракційної картини (дифракційних максимумів). Визначити найбільшу ширину щілини $b_{\max}$, при якій око ще розрізняє чіткі максимуми та мінімуми. Занести до таблиці 3.1 значення $b_{\min}$ та $b_{\max}$.
3. Зафіксувати залежність показів U_i вольтметра у поділках шкали від координати X_i фотоприймача. В межах центрального максимуму записати не менше 5 значень, у побічних максимумах – не менше 3 (при необхідності кількість колонок в таблиці 3.1 збільшити). Результати вимірювань занести до табл. 3.1, куди також записати ширину щілини b і відстань L від щілини до екрана. Кут розрахувати за формулою: $\varphi = X_i/L$ (див. рис. 3.4).

Завдання 2

1. Замінити щілину дифракційною ґраткою, поставити її перпендикулярно до лазерного пучка, й отримати дифракційну картину.

2. Виміряти відстань X_i від центра дифракційної картини до кожного видимого головного максимуму. Відстань до максимумів, що симетрично розташовані праворуч та ліворуч від центрального, усереднити. Результати вимірювань занести до табл. 3.2. Туди ж занести число видимих головних максимумів n та відстань L від ґратки до екрану.

Таблиця 3.1

Ширина щілини $b =$					Відстань від щілини до екрану $L =$				
$b_{\min} =$					$b_{\max} =$				
	Центральний максимум				1-й побічний		2-й побічний		
X_i , мм									
U_i , поділки									
φ_i , рад									
$(I(\varphi)/I(0))_{\text{теор}}$									

Таблиця 3.2

Число видимих головних максимумів $n =$							
Відстань від ґратки до екрану $L =$							
Номер максимуму							
X_i , мм							
φ_i , рад							
$\sin \varphi_i$							

Обробка експериментальних результатів

Завдання 1

1. За формулою $\varphi_i = X_i/L$ визначити кут дифракції для кожного значення координати з табл.3.1, результати занести до відповідної колонки.
2. Для всіх значень φ_i з табл. 3.1 розрахувати за формулою (3.1) теоретичне значення відношення $(I(\varphi)/I(0))_{\text{теор}}$ та занести до табл. 3.1.
3. За даними табл. 3.1 побудувати графіки експериментальної та теоретичної залежності відносної інтенсивності від кута дифракції (за I_0 для експериментальної кривої взяти величину показань приладу, що відповідає центральному максимуму). Зробити висновок про підтвердження теорії. При наявності відхилень від теорії з'ясувати та пояснити їх причину.
4. За графіком експериментальної залежності $(I(\varphi)/I_0)_{\text{експ}}$ від кута дифракції φ_i знайти кутове положення усіх мінімумів та максимумів, результати занести до табл. 3.3.
5. Використовуючи дані табл.3,3, а також умову екстремумів $b\varphi = m\lambda$ ($m = 1, 3/2, 2, 5/2, \dots$), яка виходить з формул (3.2) і (3.3), за методом найменших квадратів (МНК) (Додаток 1) розрахувати значення довжини хвилі λ та середньоквадратичну похибку σ_λ . Визначити відношення $b_{\max}/\lambda$ та $b_{\min}/\lambda$ і порівняти їх із значеннями, які дає теоретичний критерій.

Таблиця 3.3

Аргумент МНК p	1-й min	1-й max	2-й min	2-й max	3-й min	3-й max	4-й min	4-й max	5-й min	5-й max	6-й min	6-й max
	1	$1\frac{1}{2}$	2	$2\frac{1}{2}$	3	$3\frac{1}{2}$	4	$4\frac{1}{2}$	5	$5\frac{1}{2}$	6	$6\frac{1}{2}$
φ_i , рад												

Завдання 2

- Для кожної координати X_i обчислити значення $\sin \varphi_i = X_i / \sqrt{L^2 + X_i^2}$ і занести до табл. 3.2.
- Використовуючи раніше отримане значення λ , дані табл.3.2 і формулу (3.5), за методом найменших квадратів (Додаток 1) розрахувати період дифракційної ґратки d та середньоквадратичну похибку σ_d .
- Використовуючи значення d та число видимих головних максимумів N , оцінити ширину щілини ґратки b .

Контрольні запитання

- Що таке дифракція світла?
- Чи існує принципова відмінність між явищами дифракції та інтерференції?
- Сформулюйте принцип Гюйгенса-Френеля, наведіть його аналітичний вираз.
- Чим відрізняється дифракція Фраунгофера від дифракції Френеля?
- Де локалізована дифракційна картина Фраунгофера під час спостереження її з лінзою та без?
- *Виведіть залежність інтенсивності дифрагованого світла на щілині від кута дифракції, намалюйте графік отриманої залежності.
- Отримайте умови мінімумів і максимумів дифракційної картини на щілині та ґратці.
- В яких межах повинна знаходитися ширина щілини для спостереження дифракції? Як зміниться дифракційна картина, якщо збільшувати ширину щілини від $b_{\min}$ до $b_{\max}$?
- *Запишіть критерій розмежування випадків дифракції Фраунгофера, Френеля та геометричної оптики. Дайте тлумачення цих критеріїв на підставі уявлень про зони Френеля.
- Що відбудеться з дифракційною картиною, якщо закрити половину лінзи, у фокальній площині якої розміщено екран?
- Отримайте загальний вираз і розрахуйте декілька значень відношення інтенсивності побічних максимумів до головного.
- Що відбудеться з дифракційною картиною, якщо щілину перемістити в межах світлової хвилі паралельно фокальній площині лінзи?
- Від чого залежить число видимих головних максимумів ґратки?
- У скільки разів інтенсивність головного максимуму ґратки більша ніж інтенсивність головного максимуму однієї її щілини? Що таке інтенсивність світлової хвилі?
- За допомогою яких приладів та на підставі яких ефектів вимірюється інтенсивність світла в даній роботі? Звідки робиться висновок про пропорційність між інтенсивністю світла й показаннями приладу?
- Поясніть суть методу найменших квадратів.

Література

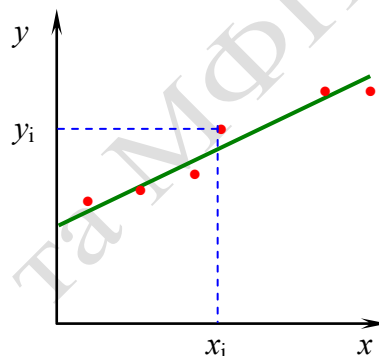
1. Бушок Г. В. Венгер. Курс фізики : у 3 кн. Кн. 3. Оптика. Фізика атома та атомного ядра : Навч. посіб. – К: Вища школа, 2003. §§8 -10 с. 33 -45.
2. І.М. Кучерук, І.Т.Горбачук. Загальний курс фізики. У 3 т. Т.3. Оптика. Квантова фізика. -К.:Техніка, 1999р.
3. Горбань І.С. Оптика :навчальний посібник для студ. ун-тів. Київ : Вища школа, 1979. Бібліотека КПІ ім. І. Сікорського. Шифр: н432162
4. В.П. Бригінець, С.О. Подласов. ФІЗИКА ДЛЯ БАКАЛАВРІВ. ЕЛЕМЕНТИ ОПТИКИ. ДИФРАКЦІЯ СВІТЛА. <https://physics.zfftt.kpi.ua/mod/book/view.php?id=301&chapterid=77>
5. Walker, J. Fundamentals of physics / Jearl Walker, David Halliday, Robert Resnick. 36-1, 36-2 pp. 1081 – 1090, 36-5, 36-6 pp.1098 – 1104. https://dn721607.ca.archive.org/0/items/fundamentals-of-physics/Fundamentals-of-Physics-Textbook-booksfree.org_.pdf

Додаток

Метод найменших квадратів

Припустимо, що експериментальні дані $y(x)$, виміряні з певною похибкою, повинні підпорядковуватися лінійному закону

$$y = kx + b. \quad (1)$$

Очевидно при цьому, що в силу наявності похибок експериментальні дані на графіку не лягають на пряму $y = kx + b$ (див. рис). У такому разі постає задача відшукування найкращих значень параметрів k, b за відомим набором експериментальних результатів $A_i \{x_i, y_i\}, i = 1, 2, \dots, N$. Можливість одержати оптимальні значення коефіцієнтів k, b дозволяє метод найменших квадратів (МНК).

Свою назву МНК одержав, на основі того, визначення коефіцієнтів (у даному разі k, b) проводиться у ньому за результатами аналізу на мінімум функції

$$F = \sum_{i=1}^N [y_i - (kx_i + b)]^2,$$

тобто за мінімальним значенням суми квадратів відхилення експериментальних значень y_i від очікуваної прямої $y = kx + b$. Функція F є мірою відхилення точок A_i від прямої (1).

Умови мінімуму dF/dk та dF/db складають систему рівнянь, із якої легко отримати

$$k = \frac{N \sum_{i=1}^N (x_i y_i) - \left(\sum_{i=1}^N x_i \right) \cdot \left(\sum_{i=1}^N y_i \right)}{N \sum_{i=1}^N x_i^2 - \left(\sum_{i=1}^N x_i \right)^2};$$

$$b = \frac{\left(\sum_{i=1}^N x_i^2 \right) \cdot \left(\sum_{i=1}^N y_i \right) - \left(\sum_{i=1}^N x_i \right) \cdot \left(\sum_{i=1}^N x_i y_i \right)}{N \left(\sum_{i=1}^N x_i^2 \right) - \left(\sum_{i=1}^N x_i \right)^2}.$$

Стандартне відхилення для параметрів k, b обчислюється за формулами:

$$\sigma_k = \frac{1}{\sqrt{N}} \sqrt{\frac{N \left(\sum_{i=1}^N y_i^2 \right) - \left(\sum_{i=1}^N y_i \right)^2}{N \left(\sum_{i=1}^N x_i^2 \right) - \left(\sum_{i=1}^N x_i \right)^2} - k^2};$$

$$\sigma_b = \frac{1}{\sqrt{N}} \sqrt{N \left(\sum_{i=1}^N x_i^2 \right) - \left(\sum_{i=1}^N x_i \right)^2}.$$

Розрахунок за методом найменших квадратів спрощується, якщо теоретична пряма має проходити через початок координат, тобто:

$$y = k'x.$$

Тоді

$$F = \sum_{i=1}^N (y_i - k'x_i)^2.$$

З умови мінімуму F :

$$\frac{dF}{dk'} = 0,$$

отримаємо

$$k' = \frac{\sum_{i=1}^N (x_i y_i)}{\sum_{i=1}^N x_i^2}.$$

Стандартне відхилення для k' :

$$\sigma_{k'} = \frac{1}{\sqrt{N}} \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^N y_i^2}{\sum_{i=1}^N x_i^2} - k'^2}$$

Теоретична пряма проводиться за розрахованими значеннями b і k , або, у другому випадку, за значеннями k' .

ЗФ та ЗФ та МФП ФМФ КПП